

УДК 81'27(575.2)
DOI 10.58649/1694-5344-2025-3-358-362

ШАДЫБЕКОВА Г.К.
Ош мамлекеттик университети
ШАДЫБЕКОВА Г.К.
Ошский государственный университет
SHADYBEKOVA G.K.
Osh State University

ORCID: 0000-0001-8072-6001

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛДИН ӨНҮГҮҮСҮ: МАҢЫЗЫ ЖАНА КЕЛЕЧЕГИ

РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА: ЗНАЧЕНИЕ И БУДУЩЕЕ

DEVELOPMENT OF THE STATE LANGUAGE: SIGNIFICANCE AND FUTURE

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада кыргыз тилинин мамлекеттик макамга ээ болуу тарыхы, учурдагы абалы жана келечектеги өнүгүү багыттары талданып, тил саясатынын маанилүү аспектиери боюнча сунуштар берилет. "Улуттун күчү тилинде, тилдин күчү дилинде" деген макал аркылуу улуттук тилди сактоонун жана аны келечек муундарга өткөрүп берүүнүн мааниси баса белгиленет. Башкысы – улуттук тилибизди жоготпой, аны кийинки муундарга таза жана толук жеткирүү зарыл экендиги көрсөтүлөт.

Аннотация: В статье рассматривается исторический путь приобретения кыргызским языком статуса государственного, его современное состояние и перспективы развития. Также представлены рекомендации по совершенствованию языковой политики. Пословица «Сила нации – в её языке, сила языка – в её душе» подчёркивает важность сохранения родного языка. Особое внимание уделяется необходимости сберечь государственный язык и передать его будущим поколениям в чистом и полноценном виде.

Abstract: This article deals with the historical process through which the Kyrgyz language acquired official status, examines its current state, and discusses its future prospects. It also provides recommendations regarding language policy. The proverb "The strength of a nation lies in its language, and the strength of the language lies in the soul" underscores the importance of preserving the native language. Above all, the article emphasizes the vital need to safeguard the national language and pass it on, in its pure and complete form, to future generations.

Негизги сөздөр: мамлекеттик тил; кыргыз тили; мамлекеттүүлүк; улуттук иденттүүлүк; макал-лакаптар; мурас; эгемендүүлүк.

Ключевые слова: государственный язык; кыргызский язык; государственность; национальная идентичность; пословицы; наследие; суверенитет.

Keywords: state language; Kyrgyz language; statehood; national identity; proverbs; heritage; sovereignty.

... Эне тилибиз – ар бир Ала-Тоолук атуулдун ар-намысы, улуттук паспорту (Э. Ибраев)

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндөгү мыйзамы 1989-жылы 23-сентябрда кабыл алынган. Мына ошондон тартып 36 жылдын ичинде мамлекеттик тилибизди өнүктүрүү максатында мамлекеттик деңгээлде белгилеп келебиз. Кыргыз тили – билим берүү мекемелеринде, орто мектептерде, ЖОЖда, мамлекеттик иш кагаздарда кеңири колдонулуп келүүдө. Кыргыз тилине мамлекеттик тил статусунун

берилиши – коомдун руханий жаңылануусуна, жаңыча ой жүгүртүүсүнө, кыргыз тилинде иш алып баруусуна биринчи себеп багыт болгон. Кыргыз тили – Кыргызстандын мамлекеттик тили. Анда ошол улуттун бардык асыл нарк-насили сакталган: руханий байлыгы, маданияты, каада-салты, үрп-адаты, айкөл пейили. Мамлекеттүүлүк – бул бир элдин тарыхый, саясий, аймактык жана маданий биримдигин чагылдырган форма. Ал эми тил – ошол биримдиктин өзөгү. Улуттук тилди мамлекеттик деңгээлде сактап, өнүктүрүү –

эгемендүү мамлекеттин жоопкерчилиги. Көрүнүктүү жазуучубуз Ч.Айтматов: «Ар бир элдин тили – ошол элдин нечен кылымдык акылынан жаралган кымбат мурасы» – деп таамай айткан.

Ар бир тил өз элине улуу. Карт тарыхы бар эзелки элимдин тили, Манас бабабыздын, тоо булбулу Токтогулдун, залкар жазуучу Чыңгыздын тили. Кыргыз тили – эгемендиктин символу! Ооба! Кыргыз тилинин мамлекеттик тил статусунун алышы – бул кыргыздардын эгемен өлкө экендигинин биринчи далили жана ыйык символу. Демек, эгемен өлкөнүн ээси болгон түпкү улуттун эне тили башкача айтканда, кыргыз тили кыргыздардын гана эмес, Кыргызстанда жашаган бардык башка улуттардын дагы өлкө ичинде баарлаша турган орток тили.

Тил тазалыгы – дил тазалыгы деп туура айтат элибизде. Эне тилин билбесе, аны ардактап сүйбөсө, Ата Журтумду сүйөм деп көкүрөк каккандын эмне пайдасы бар? Ата Журтуна кызмат кылбаса анын керемет көрктүү тоолорун, анда өскөн жыпар гүлдөрүн, туптунук суулары менен көлдөрүн, арчалары менен кайың-карагайларын, ак куусу менен уларын, элиги менен бугусун сүйбөсө, өз элинин бир сулуусун «сүйөм» деп айтышы кандай гана уят! Жыл сайын тил майрамына карата, залкар жазуучулардын мааракелерине арналган иш чаралар байма-бай өткөрүлүп турат. Мен да учурунда мектепте көп жыл бою иштеп, окуучулар менен биргеликте, тилди даңазалап, сахналаштырылган коомдук көрүнүштөрдөн даярдап жүрдүм. Мына ошондогу окуучулардын кырдаалдык абалын, жазуучулардын чыгармаларынын аталышы аркылуу жагдайын түшүндүргөн бирден сүйлөм – даана чоң маңыздуу сюжетти чагылдырган. Мисалга алсам:

1. Бүгүнкү эл – «Биздин замандын кишилери».

2. Окуучуларга мектеп менен үйдүн ортосу – «Узак жол».

3. Окуучулар үчүн алты сааттык окуу – «Кылымга тете бир күн».

4. Жаман окугандардын чөйрөсү – «Жараланган жүрөк».

5. Өз эне тилибизди билбесек, сыйлабасак анда – «Кыямат».

Тилдин лексикалык байлыгы – элибиздин кылымдар бою терип-тепчип жыйган байлыгы. Көркөм чыгарманын күчү адамдардын турмушун, жашоого, дүйнөгө болгон көз караштарын, психологиясын, философиялык ой-чабытын, адамдарга болгон мамилесин,

дүйнө таануусун өзгөртөт. Мындагы чыгармаларды окуган окурман гана анын түпкү маанисин түшүнө алат.

Эл аралык байланышты аткарган орус, англис, немец, француз, кытай, араб, түрк тилдерин үйрөнүп, дүйнөлүк тил маданиятын сиңиргенибиз пайдалуу. Ушуга байланыштуу улуу жазуучубуз Ч. Айтматовдун «Кыргыз тили – бир канатым болсо, орус тили – экинчи канатым» – деп айтканы көп тилди билүүгө жолдойт. Анткени, куш учууда эки канатын пайдаланса, биздин жашообузда эки же андан ашык тилдерди билүү зарыл. Бул жөнүндө А. Осмоновдун

Бирге жүрөм, эне тилин кадырлайм,

Бул тил менен иштейм, сүйлөйм, ыр ырдайм.

Башка тилди кандай жакшы көрсөм да,

Эне тилди сүйгөнүмдөн жаңылбайм.

деп бизге насыят берген сөзүн эсибизден чыгарбашыбыз керек. Кайсыл гана тил болбосун, бирде төмөндөп, бирде жогорулары бышык. Ал ошол тилге көз каранды. Ал элдин өзүнө жараша, мурасы – улуу инсандары, же тарыхый баатырлары, же байыркы архитектуралык курулушубу, же музейи болот эмеспи. Кыргыздар мукам үндүү үч кыл комузу, ак калпагы, боз үйү, бал кымызы, кол өнөрчүлүгү, мал чарбачылыгы, негизгиси тили менен тарыхта белгилүү. Кыргыздар кеп багып, сөзгө маани берип «Өнөр алды – кызыл тил» деп сөздү баалап, ар бир сөздү салмактап сүйлөгөн. Анткени сөз өнөрү жогору бааланып, ооздон-оозго айтылган. «Манастын» үчилтиги ооздон-оозго өтүп, бүгүнкү күнгө чейин бизге жеткен. Кепти көркөм жана таасирдүү сүйлөө кыргыз элинин эзелтен келе жаткан маданий баалуулуктарынын бири болуп саналат. Ата-бабаларыбыз сөздүн маңызын терең түшүнүп, ойлорун так, образдуу жана таасирдүү жеткирүүгө өзгөчө көңүл бурушкан. Бул өнөр макал-лакаптарда, каада-салттарда жана элдик ырларда кеңири чагылдырылып, азыркы күнгө чейин өз маанисин сактап келе жатат. Ошондой эле, бул мурастын сакталышына ак таңдай акындар менен улуу манасчылар чоң салым кошкон. Алар элдин тарыхын, каада-салтын жана руханий дүйнөсүн даңазалап, муундан-муунга өткөрүп келишкен. Кыргыз эли руханий байлыкты материалдык байлыктан жогору койгон касиеттүү эл. Байыркы бабаларыбыз кечкисин малды жайлагандан кийин тамакты асып коюп, айрыкча кыштын узак түндөрүндө, кемегедеги алоолоп турган оттун илебинде, узак сөзгө киришкен. Мында не деген гана

асыл кептер айтылбаган – кыргыз көркөм тилинин укмуштуудай бир ажайып кооздуктарын, элестетүүлөрүн, урпактан урпакка өтүп келе жаткан улама сөздөрүн бала күнүнөн руханий дүйнөсүнө сиңирген. Кемеге кепте, ар бир адам ички дүйнөсүн ачып таштап, төгүлө-чачыла, черлери жазылганча сөздүн кызуусуна кирип кетишкен. [1] Айтсак, бабалардын санжырасы, жаштарга нуска, жөө жомоктор, уламыштар, макал-лакаптар, тарбиялык мааниси терең окуялар, андан өтүп тамашага чейин айтылып, ачылып-чачылып ортого төгүлгөн. Ар кимге сөзүнө жараша баа беришкен. «Буттан жыгылган турат, ооздон жыгылган турбайт» деген таасын сөздү бийик тутушкан. Балдарын күч колдонбостон эле сөз күчү б.а. макалдар аркылуу таалим-тарбия беришкен. Төмөнкү макал-лакаптар турмуштун элегинен өтүп, эл оозуна алынып кеңири колдонулуп турат.

«Айтылган сөз – атылган ок»

«Жакшы таап айтат, жаман каап айтат»

«Жылуу сөз жыланды ийинден чыгарат»

«Калк айтса, калп айтпайт»

«Сууну сиңген жерге сеп, сөздү уккан жерге айт».

Тил жөнүндө макалдарыбыз да өзгөчө мааниге ээ:

«Улуттун күчү тилинде, тилдин күчү дилинде»

«Улут тили менен өсөт, дили менен толот»

«Тил элден өсөт, үрөн жерден өсөт»

«Тили балдын дили бал, тили уунун пейли тар»

«Тилин жээриген, элин жерийт, динин жеригендин ыйманы кетет»

«Тил – баш жарат, жел – таш жарат»

«Эненин мээrimi – жүрөгүндө, баланын мээrimi – тилинде»

«Эне тил – улук, эне сүт – ыйык»

«Эне тилди сүйгөн адам, улут үчүн күйгөн адам»

«Эне тилин билбеген эси жогун аныктайт,

Эне тилин сүйбөгөн элин сүйүп, жерин сүйүп жарытпайт»

Ат жалында өмүр кечирген көчмөн кыргыз калкы да, дүйнөлүк тарыхый агымдын арасында эң бир татаал тарыхты, башынан кечирип, кээде биригип, кээде чачылып, байыркы салттарынын терең тамырлары менен бекем чырмалышып, күрдөөлдүү эл журтка айланып, «кыргыз» деген этнонимди эчендеген кылымдар бою сактап келди. Көптөгөн окумуштуулар кыргыз элине кепке шыктуу, куюлуштура кулакка угумдуу, маани-маңызы

терең сүйлөшөт деп баа беришкен. (В. Радлов ж.б.)

Э. Ибраев эң туура белгилеген:

«Улук болсом, тилим менен улукмун,

Улут болсом, тилим менен улутмун».

Азыркы кезде кыргыз тили билим берүүдө, мамлекеттик иш кагаздарда, маданият тармагында, маалымат каражаттары жана интернетте кеңири колдонулуп келе жатат. Ошентсе да, тилдин өнүгүшү үчүн техникалык терминдерди кыргызчага которуу, билим берүү системасында тилди активдүү колдонуу жана жаш муундарга үйрөтүү маанилүү бойдон калууда. Тил саясаты билим берүү, мамлекеттик башкаруу, маалымат каражаттары жана маданият сыяктуу тармактарда ишке ашырылууда. Мамлекеттик тилди өнүктүрүү боюнча атайын программалар түзүлүп, тилдин колдонуу чөйрөсүн кеңейтүүгө багытталган иш-аракеттер жүргүзүлүп келет. [2] Кыргыз тили бардык деңгээлдеги билим берүү мекемелеринде окутулат:

- Мектептерде – мамлекеттик тил милдеттүү сабак катары өтүлөт. Кыргыз тилдүү мектептерде башка сабактар да кыргызча окутулат;

- ЖОЖдордо – бардык багыттарда мамлекеттик тил курстары каралган.

Мамлекеттик кызматкерлер үчүн – тил үйрөнүү курстары уюштурулуп, мамлекеттик тил боюнча сертификат талап кылынат.

Бирок тил окутуудагы кээ бир маселелер:

- Окутуу ыкмалары заманбап талаптарга жооп бербейт;

- Санариптик куралдардын жетишсиздиги;

- Шаар жеринде айрым окуучулар, студенттер кыргыз тилин жетишсиз деңгээлде билишет.

Ошол эле учурда практикада кыргыз тилинин мамлекеттик деңгээлде толук кандуу колдонулушу дагы эле кыйынчылыктарга дуушар болууда. Себептеринин арасында:

- кадрдык жетишсиздик;
- тилди үйрөтүүдө методикалык базанын жетишсиздиги;
- техникалык терминологиянын толук калыптана электиги.

Баса, кыргыз тили эмне үчүн керек? Анткени кыргыз тили болсо, анда кыргыз эли болот. Эгер кыргыз эли болсо, анда эгемен эли болот, анын мамлекети болот.

Бүгүнкү мамлекеттик тилибиздин абалы, акыбалы ар бир кыргыздын деп денесинде

каны ойногон кыргызды ойготушу керек. Себеби, биздин эркиндигибиздин ачкычы – тилибизде. Эгерде тилибиз жоголсо, аны менен кошо дилибиз да, улутубуз да жоголот. [3] Кыргыз тилинин эртеңи кандай? Бул суроо бардыгыбызды ойлондурбай койбойт. Анткени жаштардын көпчүлүгү кыргыз тилине салкын көз караш менен карашат. Мамлекеттик тилибизди өзүбүз урматтабасак, өзгө келип урматтабайт. Мамлекеттик тилди терең жана ыкчам үйрөтүү – улуттук иденттүүлүктүн, маданий мурастын жана эгемендүүлүктүн ажырагыс бөлүгү. 2023-жылы Президент Садыр Жапаров мамлекеттик тилди өнүктүрүүнү колдоо тууралуу жарлыкка кол койгон. Бул – кыргыз тилинин коомдук турмуштун бардык тармагында кеңири колдонулушуна жол ачкан маанилүү кадам. [4] Кыргыз тилин өнүктүрүү жана окутуу – мамлекеттик тил саясатынын өзөгүн түзөт. Замандын талабына жооп берген ыкмалар, санариптик ресурстар жана коомдук колдоо аркылуу гана тилдин келечеги камсыз болушу мүмкүн.

- Кыргыз тилине болгон кызыгууну арттыруу үчүн санариптик платформаларды түзүү керек. Мисалы, Duolingo сыяктуу кыргызча атайын колдонмо, жаштар арасында тил үйрөнүү мотивациясын жогорулатып, аларга кызыктуу жана ыңгайлуу шарттар түзө алат. Эгерде мындай платформалар түзүлсө, кыргыз тилин үйрөнүү процесси заманбап жана жеткиликтүү болот.

- Интерактивдүү жана коммуникативдик ыкмаларды жайылтуу. Тил үйрөнүү процессин кызыктуу жана мотивациялуу кылуу үчүн интерактивдүү ыкмаларды колдонуу керек. Мисалы, ролдук оюндар, видео сабактар, дебаттар жана башка коммуникативдик ыкмалар аркылуу үйрөнүү процесси динамикалуу жана креативдүү болуп, жаштардын катышуусун жандандырат. Бул ыкмалар тилди активдүү колдонууга жана түшүнүүгө өбөлгө түзөт.

- Мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу жана жаңы муун үчүн кызыктуу программаларды иштеп чыгуу. Кыргыз тилин окутуунун сапатын жогорулатуу үчүн мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу өтө маанилүү.

Мугалимдер үчүн профессионалдык тренингдер жана курстарды уюштуруу, заманбап окутуу методдору менен тааныштырган программаларды иштеп чыгуу, тилди үйрөнүү процесстерин кызыктуурак жана эффективдүү кылууга жардам берет. Ошондой эле жаңы муун үчүн жөнөкөй жана түшүнүктүү, заманбап окутуу программаларын иштеп чыгуу зарыл.

- Техникалык, илимий, укуктук терминдерди кыргызчага адаптациялоо жана стандартташтыруу. Кыргыз тилинин толук кандуу иштеши үчүн техникалык, илимий жана укуктук терминдерди адаптациялоо жана стандартташтыруу маанилүү. Эл аралык стандарттарга ылайык терминдердин туура жана так колдонулушу кыргыз тилинин дүйнөлүк билим берүү жана ишкердик чөйрөсүндөгү ролун күчөтөт.

- Кыргыз тилин коомдук турмушка киргизүү жана анын колдонулушун кеңейтүү үчүн кыргыз тилдүү басылмалардын жана медиа контенттин көлөмүн көбөйтүү керек. Мамлекет тарабынан колдоо көрсөтүү, маалымат каражаттары аркылуу кыргыз тилинде сапаттуу контентти кеңири таратуу, ошондой эле аны коомдук пикирде активдүү колдонуу тилибиздин келечегин бекемдейт. Бул өз кезегинде тилдин коомдук маанисин күчөтөт жана анын өнүгүүсүнө өбөлгө түзөт.

Улуттук тилибиздин мартабасын мамлекеттик тил катары жаңы деңгээлге көтөрүүдө, өркүндөтүүдө, жаңы технологиялардын тилине айландырууда, интернет жолу аркылуу дүйнөлүк маалыматтар мейкиндигине алып чыгарууда да, даңазалуу дастаныбыздын мааниси баа жеткис. Бул жагынан «Манас» эпосу, акыйкатта да кыргыз тилинин көөнөрбөс алтын казынасы болуп эсептелет. Чынында, бул эпосту окуган адам андагы сан жеткис сөз өнөрүнүн асыл берметтерине, аңыз-уламыштарына туш болот. Ал эне тилибиздин дүйнөдөгү эң бай, кооз, таасирдүү, элестүү кудурети ийкемдүү тилдердин катарында экенин тастыктайт. Кыргыз тили – Кыргыз Республикасынын туруктуулугун жана улуттук биримдигин сактап турган, элибиздин руханий байлыгы. Эне тилибизди урматтоо жана муундан муунга өткөрүп сактоо – бул

улуттук аң-сезимдин көрүнүшү. Ошол эле учурда, кыргыз тилинин байлыгы менен өзгөчөлүгүн дүйнө жүзүнө таанытып, анын маданий баалуулугун кеңири жайылтуу ар бир жарандын милдети.

Кыргыз тили-кыргыздын жаны! – деп койсом аша чапкандык болбойт. Бул сүйлөмдүн өзүндө эле терең маани-мазмун жатат. Ошондуктан эне тилибиздин эртеңки келечеги үчүн колубуздан келген көмөгүбүздү аябайлы. Кылымдарды карыткан тилибиздин тазалыгын сактап, байлыгына байлык кошуп, дүйнөлүк коомчулукта кеңири орун алуусуна олуттуу салымыбызды кошолу!

Колдонулган адабияттар

1. Кутбилим сабак « Кыргыз нарк дөөлөтү – чечендик өнөр», февраль 2018.
2. Жумабаева А. Кыргыз тилин үйрөтүүнүн заманбап ыкмалары жана көйгөйлөрү // Жогорку билим журналы, 2022, №1, 66-71-б. – Режим доступа: <https://edu-journal.kg/jumabayeva>
3. Станалиев С. Эл дөөлөтү-эне тил. – Бишкек, 2012.
4. Жапаров С. Мамлекеттик тилди өнүктүрүү жөнүндө Жарлык. – Режим доступа: <https://president.kg>

Рецензент: филол.и.к., доцент Ызабекова Д.А.